

Трудові мігранти з України: роль соціальної роботи на різних етапах міграції

Migrant Workers from Ukraine: the Role of Social Work at Different Stages of Migration

Наталія Землянська¹, Тетяна Семигіна¹

Natalia Zemlyanska, Tetyana Semigina

¹ *Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

3-A Kiltseva Doroha, Kyiv, 03187, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.60-8](https://doi.org/10.22178/pos.60-8)

JEL Classification: I39

Received 28.06.2020

Accepted 28.07.2020

Published online 31.07.2020

Corresponding Author:

Tetyana Semigina

Semigina.tv@socosvita.kiev.ua

© 2020 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Україна є країною-постачальницею трудових мігрантів. Проведені дослідження засвідчують, що трудящі-мігранти та їхні сім'ї мають високий ризик їх експлуатації, дискримінації та жорстокого поводження.

Мета дослідження - охарактеризувати специфіку трудової міграції з України та міграційний процес, визначити основні форми соціальної роботи з трудовими мігрантами. Дослідження ґрунтується на аналізі наукової літератури та документів.

Дослідження визначає ключові особливості трудової міграції та особливості стадій міграційного процесу. Встановлено циркулярний та нерегульований характер поточної міграції робочої сили з України та повторення етапів адаптації і повторної адаптації.

Визначено, що соціальна робота як інститут громадянського суспільства спрямована на зменшення ризиків та вразливості мігрантів на різних етапах міграції, цьому має сприяти вияв повага, захист та реалізація прав людини, а також підтримка та допомога. Охарактеризовано зміст соціальної роботи з працівниками-мігрантами на різних етапах міграційного процесу (початкова, переїзд, адаптація, реадмісія). Обговорюються основні форми профілактичних та підтримуючих дій.

Враховуючи кругообіг міграції робочої сили з України, соціальна робота на стадії повернення також може мати повторну адаптаційну спрямованість і має бути виразно прив'язаною до місцевої територіальної громади. Соціальні працівники також можуть: 1) лобювати заходи соціальної політики для підтримки циркулярної моделі міграції з перспективами можливого остаточного повернення мігрантів на батьківщину; 2) сприяти законному працевлаштуванню українських мігрантів за кордоном, недискримінації та повазі до їх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: трудова міграція; міграційний процес; циркулярна міграція; стадії міграції; адаптація; соціальна робота з мігрантами.

Abstract. Ukraine is a supplier of migrant workers. Research has shown that migrant workers and their families are at high risk of exploitation, discrimination and abuse.

The objective of the study is to characterize the specifics of labor migration from Ukraine and the migration process, to determine the main forms of social work with migrant workers. The research is based on the analysis of scientific literature and documents.

The study identifies the key features of labor migration and features of the stages of the migration process. The circular and unregulated nature of the current labor migration from Ukraine and the repetition of the stages of adaptation and re-adaptation are established.

It has been determined that social work as an institution of civil society is aimed at reducing the risks and vulnerabilities of migrants at different stages of migration, which should be facilitated by respect, protection and realization of human rights, as

well as support and assistance. The content of social work with migrant workers at different stages of the migration process (initial, relocation, adaptation, readmission) is described. The main forms of preventive and supportive actions are discussed.

Considering the cycle of labor migration from Ukraine, social work at the stage of return may also have a re-adaptive focus and should be clearly tied to the local community. Social workers can also: 1) lobby social policy measures to support a circular model of migration with the prospect of possible final repatriation of migrants; 2) promote the legal employment of Ukrainian migrants abroad, non-discrimination and respect for their rights, in particular in the field of social security.

Keywords: labor migration; migration process; circular migration; stages of migration; adaptation; social work with migrants.

ВСТУП

Україна є країною-постачальником трудових мігрантів. У 2018 році ліцензовані компанії влаштували за кордоном 97 тисяч трудових мігрантів [23]. Однак, дослідники ведуть мову про значно більшу чисельність (від двох до п'яти мільйонів) трудових мігрантів з України, стверджуючи, що міграційні процеси та міграційні настрої посилюються [27, 13]. Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, у 2017 р. з України виїхали на роботу за кордон більше як 66 тисяч медиків. Сприяє цьому той факт, що в окремих країнах здійснюється лібералізація законодавства з визнання українських дипломів для медиків, а в інших (країнах Європи, Балтії, Африки) вони отримують офіційну роботу за контрактом на основі наявних дипломів [15]. Посилюється й так звана освітня міграція, яка є виступає передумовою трудової міграції.

Зростає кількість тих осіб, які працюють за кордоном без належних дозволів. За даними обстеження Державної служби статистики України 2017 р., 17,9% виявлених мігрантів не мали жодного правового статусу за кордоном, 5,5% працювали маючи лише туристичну візу, для 4,8% правовий статус лишився нез'ясованим, що у більшості випадків, вірогідно, означає його відсутність [21].

Трудові мігранти та їхні родини мають високі ризики зазнати трудової експлуатації, дискримінації та насилля [3]. Масове шахрайство при наданні шукачам роботи посередницьких послуг щодо працевлаштування закордоном, стає додатковим імпульсом стигматизації українських працівників, ще більше плекаючи відчуття «нездатності» або «сталого невдачі». Процес шахрайства полягає в тому, що з шукачів роботи беруться гроші за майбутнє працевлаштування, а потім компанія - посередник просто зникає, залишивши сотні

ошуканих людей. Важливу роль у протидії явищам дискримінації відіграють різні суспільні інститути, зокрема, й соціальна робота як специфічний інститут громадянського суспільства [6].

В Україні питання трудової міграції та торгівлі людьми з метою трудової експлуатації вивчали Н. Гусак, К. Левченко, Н. Романова, М. Романюк, З. Смутчак, І. Трубавіна, В. Турок та ін. Проте вони приділяють обмаль уваги особливостям роботи з трудовими мігрантами з огляду на сучасні особливості трудової міграції з України.

Мета роботи – на основі аналізу наукової літератури та документів охарактеризувати специфіку трудової міграції з України та міграційного процесу, визначити основні форми соціальної роботи з трудовими мігрантами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характеристика трудової міграції. У науковій літературі визначено, що міжнародна трудова міграція може бути: 1) тимчасовою, 2) циклічною або маятниковою чи 3) постійною (за іншою класифікацією – поворотною чи безповоротною). При цьому мобільність робочої сили може мати як організований (програми, замовлення), так і спонтанний (робітники самостійно пропонують себе на сучасному світовому ринку праці) характер [11]. Трудові мігранти можуть перебувати в країні-реципієнті з родиною або самі (будучи одинаками чи залишивши сім'ю в рідній країні).

Трудова міграція в межах Європейського Союзу (ЄС), а також поза його межами значно розвинулася в останні роки, причому преvalюють більш тимчасові форми трудової міграції, такі як сезонна робота, тимчасова міграція, зокрема висококваліфікованих робіт-

ників, менеджерів високого рівня, роботодавців тощо. Це, на думку дослідників, зумовило посилення вразливості прав трудових мігрантів [25].

Основною моделлю міграційної поведінки українців наразі залишається тимчасова, циркулярна, тобто періодично повторювана трудова міграція. Громадяни України часто їдуть працювати за кордон, повертаються назад, через деякий час знову їдуть [13, 23], як правило залишаючи родину в Україні.

Такий характер трудової міграції ставить питання щодо дефініціювання самого поняття «трудова мігрант з України». На думку С. Алієвої [1], визначальною та основною ознакою є те, що така особа здійснює територіальне переміщення з метою тимчасової або постійної зміни місця роботи, при цьому переміщення може бути міждержавним, тобто з перетином кордону, або внутрішнім, тобто без перетину кордону. Однак, далі дослідниця каже, що відбувається це «контексті активної реалізації свого права на безпечні та гідні умови праці» [1], що з огляду на неврегульованість трудової міграції з України не відповідає характеристикам вітчизняної міграції.

Фахівць Я. Волоско поруч із поняттям трудової міграції виділяє пов'язану з нею міграцію економічну. Економічна міграція – це переселення мешканців із соціально-економічних причин, унаслідок погіршення умов життя і праці, які призводять до бідності та злиденності широких мас, водночас спричиняючи масове розшарування в суспільстві, що створює підґрунтя для поляризації та протистояння, конфліктів і суперечностей [26]. Трудова міграція з України хоча й є переважно економічною, однак видимих конфліктів в українському суспільстві не зумовлює, хоча й породжує численні соціальні проблеми, зокрема, пов'язані з порушенням сімейних відносин.

Водночас слід звернути увагу на те, що трудові мігранти з України мають досить високі шанси стати жертвами торгівлі людьми (до різновидів такої торгівлі відносять: сексуальну експлуатацію людини, використання її в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатацію її праці тощо [12]).

Характеристика міграційного процесу. Міжнародну трудову міграцію поділяють на легальну та нелегальну. Однак, слід розрізняти легальний/нелегальний в'їзд в країну та легальне/нелегальне працевлаштування [23]. В офіційних документах ООН для позначення трудових мігрантів, які працюють у країні прибуття, порушуючи її закони, використовують термін «неврегульована міграція» [8]. Ця ознака «легальність/нелегальність» (врегульованість/неврегульованість) видається однією з найважливіших як із точки зору продукування зовнішніх ефектів міжнародної трудової міграції в країні-донорі та країні-реципієнті робочої сили, так і соціальної захищеності трудівників-мігрантів, їхнього соціального статусу.

Для розрізнення міжнародної трудової міграції від інших форм руху чи мобільності населення часто звертаються до тристадійної моделі трудової міграції, в якій є зв'язані між собою стадії [19]:

- початкова – процес формування територіальної рухливості населення;
- основна – власне процес переселення;
- завершальна – адаптація мігрантів на новому місці проживання.

За твердженнями науковців, адаптація, об'їздкування мігрантів може набувати різних вимірів: 1) пристосування новосела до нового соціально-демографічного середовища місця переселення; 2) пристосування до нового соціально-економічного статусу населеного пункту; 3) біологічне пристосування або медико-біологічна адаптація – коли переселення відбувається в населені пункти з іншими природними умовами [17].

Оскільки міграція більше не сприймається, як подорож в один кінець, то дослідники ставлять під сумнів, що міграційний процес має певне завершення, вони стверджують, що наявні лише певні «міграційні моменти» [16].

У Глобальному договорі щодо міграції (документ ООН, 2018 рік) [7] увага держав і громадянського суспільства, а відтак і соціальної роботи як інституту такого суспільства, звертається на зниження ризиків і усунення чинників вразливості, з якими стикаються мігранти на різних етапах міграції, шляхом дотримання, захисту і здійснення прав людини, а також надання їм допомоги та сприяння. Документ містить цілі кращого управління міг-

рацією, як-от: спрощення доступу до каналів легальної міграції та підвищення їхньої гнучкості; сприяння справедливому і етичному найму працівників і забезпечення умов для гідної праці; вивчення і ослаблення чинників вразливості в процесі міграції; попередження, припинення та викорінення торгівлі людьми в контексті міжнародної міграції; створення для мігрантів та громад сприятливих умов, що забезпечують повну соціальну інтеграцію та згуртованість; викорінення всіх форм дискримінації тощо. Значна частина цих цілей суголосна сучасним пріоритетам соціальної роботи [20].

Багатостороння рамка МОП з питань трудової міграції вимагає від країн-реципієнтів трудових мігрантів укладення угод про соціальне забезпечення на користь працівників-мігрантів. Угоди про соціальне страхування - це договори, які координують схеми соціального страхування двох або більше країн для гарантування прав на соціальне забезпечення [9]. Відтак надання соціальних послуг може бути частиною пакету міждержавних угод.

Наразі українські трудові мігранти, з огляду на наявні статистичні дані щодо офіційно працевлаштованих за кордоном і оцінювальні дані реальної трудової міграції, підпадають під категорію «неврегульована міграція», а відтак вони, як відзначають дослідники [1, 5], не захищені навіть тими нечисленними міждержавними угодами щодо захисту прав трудових мігрантів, які підписала Україна. Це унеможливорює використання інструменту міждержавних угод для соціальної підтримки заробітчанин та членів їхніх сімей у разі потреби.

Зауважимо, що у міграційному процесі можлива й така стадія як рееміграція (реадмісія, повернення), яка може бути добровільною або примусовою, планованою або незапланованою. Ця стадія може наступити й після процесу переселення, коли людина ще не стигла адаптуватись до нового середовища. З огляду на циркулярний характер трудової міграції з України ця стадія може повторюватись неодноразово, і процес адаптації у трудових мігрантів може й не набувати сталого характеру. Міграційна поведінка заробітчанин під час карантину, оголошеного навесні 2020 року у країнах ЄС у зв'язку із пандемією COVID-19, яскраво унаочнила «човниковий», маятниковий, циркулярний характер міграції.

Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами. Узагальнення наукової та практичної літератури [4, 10, 18, 6, 24] дає підстави визначити певні форми соціальної роботи з трудовими мігрантами та загальну спрямованість такої роботи на різних стадіях міграційного процесу.

Початкова стадія. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: інформаційно-профілактичні просвітницькі кампанії, тренінги, цикли занять, впровадження проєктів у громадах, консультаційна робота, менторство, молодіжна робота тощо.

Профілактична соціальна робота як засіб превенції потрапляння потенційних мігрантів у ситуації насильства і дискримінації полягає в наступному:

- 1) інформування стосовно явища «торгівлі людьми», шахрайства при працевлаштуванні, можливих негативних наслідків трудової міграції, особливо неврегульованої міграції;
- 2) роз'яснення правових норм відносно поведінки в тих життєвих ситуаціях, які можуть призвести до рабства;
- 3) демонстрація зразків бажаної поведінки, відпрацювання, бажано шляхом застосування сучасних інтерактивних технологій, тих життєвих навичок, які потрібні для безпечного навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном;
- 4) підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної та іншої діяльності молоді, яка обмірковує можливість виїзду за кордон на навчання чи роботу. Така діяльність має подвійну мету: мотивувати потенційних трудових мігрантів, передовсім молодь, до пошуку роботи на вітчизняному ринку праці, розвитку навичок підприємництва, а також убезпечення тих, хто має намір працювати за кордоном, від небезпечної міграції, а також шахрайства тих, хто обіцяє працевлаштування за кордоном.

Стадія переселення. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: допомога в перевірці надійності потенційних роботодавців; консультаційна робота (зокрема, телефонне консультування і онлайн консультування), працевлаштування із супроводом, забезпечення транзитним житлом, реагування на виявлені факти трудового рабства та насильства. Дослідники відзначають, що трудо-

ві мігранти також часто відчують психологічний стрес і не почуваються у безпеці [22].

Діяльність соціальних працівників спрямована передовсім на захист прав трудових мігрантів на гідну та безпечну працю. Ця діяльність може мати як індивідуальний, так і груповий характер.

Стадія адаптації. На цьому етапі формами соціальної роботи можуть бути: соціальний супровід, корекційно-терапевтична робота, представництво інтересів, консультаційна робота, робота з громадами. Соціальна робота може бути, зокрема, спрямована на зміну дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну, в тому числі на формування особистої економічної ефективності мігрантів, а також на захист прав людини.

Наразі країни ЄС не ставлять питання про повну заборону трудової міграції чи її обмеження. У нинішньому порядку денному європейської соціальної політики переважають питання забезпечення належних умов праці та перебування в країнах-реципієнтах на законних підставах [25]. Проте соціальні працівники (і системи соціального захисту на соціальному рівні) подекуди відіграють – відкрито чи латентно – роль «захисників панівного порядку» у своїх країнах, а не борців проти дискримінації людей за ознакою походження.

Стадія повернення/реадмісії. До форм соціальної роботи на цьому етапі можна віднести: соціальний супровід, представництво інтересів, реабілітація. Ці послуги надаються переважно на індивідуальній основі. Соціальна робота з тими, хто повертається і має проблеми адаптації, передбачає тривалу роботу з потерпілими і комплекс соціальних послуг. Водночас можливим є й колективне представництво інтересів мігрантів щодо можливостей економічної самореалізації на вітчизняному ринку праці [28], зокрема, шляхом визнання професійного досвіду та професійних кваліфікацій, здобутих в інших країнах.

Слід зауважити, що на всіх стадіях міграційного процесу діяльність соціальних працівників може бути скерована не тільки на самого мігранта-трудівника, а на родину, дітей мігрантів, соціальне оточення чи на макрорівень соціальної системи, тобто на громаду чи суспільство. Це вимагає від соціальних працівників опанування широким спектром компетентностей і відігрівання ролі агентів соціальних змін [2], а не лише надання пер-

винної психосоціальної консультативної допомоги мігрантам.

Деякі дослідники [18] дотримуються думки, що найбільше проблем зумовлює безповоротний тип міграції і саме він має виступати ключовим об'єктом соціальної роботи. Проте робота з тими, хто лише обмірковує можливість трудової міграції, або з тими мігрантами, які стали жертвами трудового рабства чи були депортовані з країни, видається не менш затребуваною. З огляду на циркулярний характер трудової міграції з України соціальна робота на стадії повернення могла би мати і реадaptaційне спрямування і бути виразно прив'язаною до місцевої територіальної громади. Для цього потрібна як належна інституційна структура для такої діяльності, так і відповідним чином сформовані компетентності, навички соціальних працівників, їхнє розуміння власної ролі у реадaptaційному процесі.

Соціальні працівники в Україні, спираючись на рекомендації Глобального договору щодо міграції [7], також могли б лобювати на рівні соціальної політики заходи щодо, по-перше, підтримання моделі циркулярної міграції, що склалася стихійно, в надії можливого кінцевого повернення мігрантів на батьківщину, а, по-друге, сприяти забезпеченню легального працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

ВИСНОВКИ

Соціальним працівникам слід брати до уваги неоднозначність та складність процесів регульованої і нерегульованої трудової міграції з України, специфіку різних стадій міграційного процесу, який в нашій країні здебільшого має циркулярний характер.

Соціальна робота з трудовими мігрантами має бути насамперед орієнтована на протидію дискримінації заробітчанин та їхніх родин. Водночас її спрямуванням має бути адаптаційна та реадaptaційна робота у місцях переселення та повернення. Специфіка реадaptaційної роботи в умовах України має бути досліджена глибше, зважаючи на наявні соціально-економічні реалії і недостатній інституційний розвиток професійної соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Aliyeva, S. T. (2019). *Sotsial'ne zabezpechennya pratsivnykiv-mihrantiv v Ukrayini ta krayinakh ES* [Social security of migrant workers in Ukraine and EU countries] (Doctoral dissertation), Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv (in Ukrainian)
[Алієва, С. Т. (2019). *Соціальне забезпечення працівників-мігрантів в Україні та країнах ЄС* (Кандидатська дисертація), Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ].
2. Allegri, E., Eve, M., Mazzola, R., Perino, M., & Pogliano, A. (2020). Other “lenses”: a training programme for social workers and others working with asylum seekers and migrants in Italy. *European Journal of Social Work*, 23(3), 529–540. doi: [10.1080/13691457.2020.1743239](https://doi.org/10.1080/13691457.2020.1743239)
3. Anderson, B. (2015). Migrant Domestic Workers: Good Workers, Poor Slaves, New Connections. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 22(4), 636–652. doi: [10.1093/sp/jxv040](https://doi.org/10.1093/sp/jxv040)
4. Bandura, R. (2014). Sotsial'na robota z mihrantamy [Social work with migrants]. *Nova pedagogichna dumka*, 1, 81–84 (in Ukrainian)
[Бандура, Р. (2014). Соціальна робота з мігрантами. *Нова педагогічна думка*, 1, 81–84].
5. Bil, M. M. (2018). Strategic imperatives of social protection of mobile citizens of Ukraine [Strategic imperatives of social protection of mobile citizens of Ukraine]. *Modern Economics*, 11, 26–33 (in Ukrainian)
[Біль, М. (2018). Стратегічні імперативи соціального захисту мобільних громадян України. *Modern Economics*, 11, 26–33].
6. Chang-Muy, F., & Congress, E. P. (2016). *Social work with immigrants and refugees: Legal issues, clinical skills, and advocacy* (2nd ed.). New York: Springer.
7. Global Compact for Migration. (2018, July 11). *The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*. Retrieved from https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf
8. Hanson, G. H. (2009). *The economics and policy of illegal immigration in the United States*. Washington: Migration Policy Institute.
9. International Labour Organisation. (n. d.). *Social protection for migrant workers*. Retrieved May 1, 2020, from <https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/policy-areas/social-protection/lang--en/index.htm>
10. Kasyanova, M.M. (2016). Modeli sotsial'noyi adaptatsiyi ukrayins'kykh mihrantiv u krayinakh Skhidnoyi Yevropy kintsya XX–pochatku XXII st. [Models of social adaptation of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe of the end of the XX-beginning of the XXI century]. *Gileya*, 110, 373–376 (in Ukrainian)
[Касьянова, М. (2016). Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця XX – початку XXI ст. *Гілея*, 110, 373–376].
11. Korchevska, L.O. (2006). *Intehratsiya Ukrayiny do svitovoho rynku pratsi cherez vykorystannya trudovoho potentsialu* [Integration of Ukraine into the world labor market through the use of labor potential (Doctoral thesis), Donetskyi natsionalnyi universytet. Donetsk (in Ukrainian)
[Корчевська, Л. (2006). *Інтеграція України до світового ринку праці через використання трудового потенціалу* (Автореферат кандидатської дисертації), Донецький національний університет. Донецьк].
12. Levchenko, K. B., & Koval'chuk, L. G. (2007). Torhivlya lyud'my: mif chy real'nist'? [Trafficking of human beings: myth or reality?]. *Bezpeka zhyttyediyal'nosti*, 9, 6–7 (in Ukrainian)
[Левченко, К., & Ковальчук, Л. (2007). Торгівля людьми: міф чи реальність? *Безпека життєдіяльності*, 9, 6–7].

13. Malynovska, O. (2018, August). *Trudova mihratsiia hromadian Ukrainy za kordon: vyklyky ta shliakhy reahuvannia* [Labor migration of Ukrainian citizens abroad: challenges and ways to respond]. Retrieved from www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf (in Ukrainian)
[Малиновська, О. (2018, Серпень). *Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування*. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf].
14. Moysey, V. I. (2015). *Zovnishni ekonomichni efekty mizhnarodnoyi mihratsiyi robochoyi syly* [External economic effects of international labor migration: abstract of dissertation] (Doctoral dissertation), Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv (in Ukrainian)
[Мойсей, В. (2015). *Зовнішні економічні ефекти міжнародної міграції робочої сили* (Кандидатська дисертація), Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів].
15. National Institute for Strategic Studies. (2019). *Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrayiny v 2018 rotsi* [On the internal and external situation of Ukraine in 2018]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (in Ukrainian)
[Національний інститут стратегічних досліджень. (2019). *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень].
16. Peth, S. A., & Sakdapolrak, P. (2019). When the origin becomes the destination: Lost remittances and social resilience of return labour migrants in Thailand. *Area*. doi: [10.1111/area.12598](https://doi.org/10.1111/area.12598)
17. Romashchenko, T. I. (2008). Osoblyvosti mizhnarodnoyi mihratsiyi vysokokvalifikovanykh pratsivnykiv v umovakh hlobalizatsiyi [Features of international migration of highly qualified workers in the context of globalization]. In *Problemy u perspektyvy sotrudnychestva mezhdru stranamy Yuho-Vostochnoy Evropy v ramkakh CHÉS y HUAM* (Vol. 1, pp. 339–344) (in Ukrainian)
[Ромащенко, Т. (2008). Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників в умовах глобалізації. В *Проблеми и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ* (Т. 1, с. 339–344)].
18. Rusanov, M. V. (2017). *Sotsial'na robota z sim'yamy trudovykh mihrantiv* [Social work with families of labor migrants: bachelor's thesis] (Bachelor's thesis), ONU im. I.I. Mechnykova (in Ukrainian)
[Русанов, М. (2017). *Соціальна робота з сім'ями трудових мігрантів* (Бакалаврська робота), Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса].
19. Rybakovskiy, L. L. (2001). *Migratsiya naseleniya. Tri stadii migratsionnogo protsessa (Ocherki teorii i metodov issledovaniya)* [Migration of the population. Three stages of the migration process (Essays on theory and research methods)]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Рыбаковский, Л. (2001). *Миграция населения. Три стадии миграционного процесса (Очерки теории и методов исследования)*. Москва: Наука].
20. Semigina, T.V. (2013). Hlobal'ni priorytety sotsial'noho rozvytku: imperatyvy dlya polityky i praktyky [Global priorities of social development: imperatives for policy and practice]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Psykholohichni, pedahohichni nauky ta sotsial'na robota*, 149, 57–61 (in Ukrainian)
[Семигіна, Т. (2013). Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики. *Наукові записки НаУКМА: Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота*, 149, 57–61].
21. State Statistics Service of Ukraine. (2017). *Zovnishnia trudova mihratsiia (za rezultatamy modulnoho vybirkovoho obstezhennia)* [External labor migration (according to the results of the modular sample survey)]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (in Ukrainian)
[Державна служба статистики України. (2017). *Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження)*. Київ: Державна служба статистики України].
22. Sundquist, J. (1994). Refugees, labour migrants and psychological distress. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 29, 20–24.

23. Tymoshenko, D. (2019, March 17). *Mihratsiia v Ukraini: naskilky problema masshtabna?* [Migration in Ukraine: how big is the problem?] Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii--mihracija/29826553.html> (in Ukrainian)
[Тимошенко, Д. (2019, Березень 17). *Міграція в Україні: наскільки проблема масштабна?* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii--mihracija/29826553.html>].
24. Valtonen, K. (2016). *Social Work and Migration: Immigrant and Refugee Settlement and Integration*. London: Routledge.
25. Verschueren, H. (2018). Employment and social security rights of third-country nationals under the EU labour migration directives*. *European Journal of Social Security*, 20(2), 100–115. doi: 10.1177/1388262718771792
26. Volosko, Ya. O. (2015). Mizhnarodna trudova mihratsiya naseleण्या: prychny vynyknennya ta naslidky dlya ekonomiky [International labor migration: causes and consequences for the economy]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhniky". Yurydychni nauky*, 824, 21–26 (in Ukrainian)
[Волоско, Я. О. (2015). Міжнародна трудова міграція населення: причини виникнення та наслідки для економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*, 824, 21–26].
27. Vseukrainska asotsiatsiia kompanii z mizhnarodnoho pratsevlashtuvannia. (2017, September). *Dynamika mihratsiinykh nastroyv ukraintsiiv* [Dynamics of migration sentiments of Ukrainians]. Retrieved from http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_work_092017_press.pdf
[Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування. (2017, Вересень). *Динаміка міграційних настроїв українців*. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_work_092017_press.pdf].
28. Zemlyanska, N., & Semigina, T. (2019). Zmist sotsial'noyi roboty z trudovymy mihrantamy z ohlyadu na spetsyfyku mobil'nosti robochoyi syly [The content of social work with migrant workers in view of the specifics of labor mobility]. In *Aktual'ni problemy sotsial'noyi pedahohiky ta sotsial'noyi roboty* (pp. 50–53). Uman' : VIZAVI (in Ukrainian)
[Землянська, Н., & Семігіна, Т. (2019). Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили. В *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи* (с. 50–53). Умань : ВІЗАВІ].